

TARİH VE KÜLTÜR

YAŞAR YÜCEL *

BAHAEDDİN YEDİYILDIZ **

1. Tanımlar ve İlişkiler:

Tarih ve kültür arasındaki ilişkiyi ortaya koyabilmek için, herşeyden önce bu iki kavramdan ne anlaşıldığının açıklanması gerekmektedir.

Kültür hakkında yapılan muhtelif tanımlarda kültürün “bir milletin duygu, düşünce, davranış kalıplarını, belirli dönemlerde bilgi, sanat ve beceri birikimlerini, kendi varlığı hakkındaki tarih bilincini ve milletin belirginleşen objektif sosyal yapısına sahip olan sistemler bütünü, din, ahlâk, dil, sanat ve edebiyat ile ekonomik ve teknolojik kurumların biçim ve içeriklerini kapsayan tarzları” şeklinde algılanması gerektiği vurgulanmıştır.

Tarih ve kültür ilişkisini belirlemek için kültürün bu tanımını hareket noktası olarak kabul edebiliriz.

Tarihin mânâsına gelince, Arapça kökenli bir kelime olan tarihin sözlük mânâsı, “bir nesnenin zamanını belirlemek” demektir. Çeşitli şekilleriyle Batı dillerinde kullanılan Latince kökenli “historia” ise, “hatırlanmaya değer olayların hikâyesi” anlamına gelmektedir.

Sosyal ilimlerde kullanılan bir deyim olarak ele alındığı zaman tarih kavramı, bugün iki olguyu ifâde etmektedir:

1. Bir toplumun, bir sosyal grubun, bir milletin veya bütün insanlığın zaman içinde yaşadığı gerçeklik,

2. Bir toplum veya bütün insanlık tarafından yaşanan bu gerçeklik üzerinde yapılan ilmî araştırma ve bu araştırmalar sonucunda ortaya konulan bilgiler bütünlüğü.

* Prof. Dr. Yaşar Yücel, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Başkanı.

** Doç. Dr. Bahaeddin Yediyıldız, Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

Şimdi, tarihin bu iki anlamının ayrı ayrı kültürle mukayesesini yapmak için, yukarıda zikredilen kültür tanımının unsurlarını maddeler hâlinde sıralayacak olursak karşımıza şöyle bir manzara çıkar:

Kültür,

1. Bir milletin duygu, düşünce, davranış kalıpları,
2. Belirli dönemlerde bilgi, sanat ve beceri birikimleri,
3. Kendi varlığı hakkındaki tarih bilinci,
4. Milletin belirginleşen objektif sosyal yapısı,
5. Bu yapıyı oluşturan,
 - a. din,
 - b. ahlâk,
 - c. hukuk,
 - d. dil,
 - e. sanat,
 - f. edebiyat,
 - g. ekonomi,
 - h. teknoloji gibi sistemler bütünlüğü,

6. Ve bütün bu sistemlerin biçim ve içeriklerini kapsayan hayat tarzlarından ibarettir.

Bir milletin algıladığı duygular, ortaya koyduğu düşünceler, uyguladığı davranışlar, gösterdiği beceriklilikler, ürettiği bilgiler, müşahhaslaştırarak âbideleştirdiği estetik değerler, şekillendirdiği sosyal yapılar, tatbik ettiği dinî, ahlakî, hukukî, iktisadî ve teknolojik sistemler, nihâyet kendi varlığı hakkında ulaştığı tarih şuuru gibi bütün bu unsurlar, o milletin zaman içinde yaşadığı realiteler, gerçekliklerdir.

Daha önce de belirttiğimiz gibi, tarih deyiminin birinci mânâsı, “bir milletin veya insanlığın zaman içinde yaşadığı realiteler” olduğuna göre, tarih kültürle aynıleşmektedir. En azından bu mânâsı içinde tarih, kültür unsurlarını muhafaza eden bir depo, bir hazîne durumundadır.

Tarihin ikinci mânâsının, insanlığın zaman içinde yaşadığı realiteler üzerinde yapılan ilmî araştırma ve bu araştırma sonucunda elde edilen

bilgiler bütünlüğü olduğunu söylemiştik. O halde kültürün bütün unsurları, bu sefer de tarihin inceleme konuları olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir milletin zaman içindeki,

— dünya görüşü, duyuş ve düşünüş biçimlerini, bunların tekâmülü ve değişme çizgilerini *zihniyetler tarihi*,

— ortaya koyduğu düşünce ve tekâmülünü, *düşünce veya felsefe tarihi*,

— teknik becerileri ve tekâmülünü, *teknoloji tarihi*,

— müşahhaslaştırarak âbideleştirdiği estetik değerleri ve tekâmülünü, *sanat tarihi*,

— bünyesini oluşturan muhtelif zümreler ve aralarındaki ilişkiler ile bunların değişme süreçlerini, *sosyal tarih*,

— iç ve dış politikasını, *siyasî tarih*,

— tatbik ettiği dinî, ahlâkî, hukukî, iktisadî sistemlerinin tekâmülünü sırasıyla, *dinler tarihi*, *ahlâk tarihi*, *hukuk tarihi*, *iktisat tarihi* gibi tarihin alt dalları incelemektedir. İşte, burada zikredilen veya edilmeyen bütün kültür unsurlarının zaman içindeki durumlarının ve tekâmüllerinin incelenmesi sonucu elde edilen bileşke asıl tarihi, tarih adına lââyık olan tarihi teşkil etmektedir. Bugün, bunlar dışında, toplumun veya kültürün sadece belli kesimini veya sadece bunların faaliyet alanını konu edinen kısıtlı ve dar bir tarih anlayışına artık yer verilmemektedir. Tarih bütün kültür sahasını içine almaktadır. Burada ortaya çıkan tarih anlayışı, İngilizlerin “kültür tarihi” ve Fransızların “ekonomik ve sosyal tarih” kavramlarıyla ifade etmek istedikleri tarih anlayışına tekabül etmektedir. Bu, üretim, mübâdeleler ve sosyal münâsebetler seviyesinde kavranan, düşünceyi ve duyguyu, etiği ve estetiği de içine alan toptan bir medeniyet tarihidir. Gerçekten dinî tarihi, içtimaî tarihten, hukukî müesseseler tarihini bu müesseseleri değişikliğe uğratan ve yok eden siyasî kargaşalıklar tarihinden ayırmak mümkün değildir. F. Braudel’in dediği gibi, tarih, kültürel ve içtimaî, kültürel ve siyasî, içtimaî ve iktisadî, iktisadî ve siyasî ve bunlar gibi sayısız manzaralar arasındaki komşuluklarını, ortaklıkların ve sonsuz etkileşimlerin bütünüdür.

Bu ilişkileri, daha XIV. asırda Dünya’da ilk defa gören ve sosyal ilimlerin temeli olarak tarih ilmini kuran İbn Haldun olmuştur. Onun anladığı tarih umran ilmidir ki, bu, sosyal tarih yani kültürlerin ve medeniyetlerin tarihinden başka bir şey değildir. Bu anlayış ve yaklaşım tarzı daha zi-

yade XIX. asırdan itibaren yaygınlaşmış, tarih, hanedanlar, yaşamış meşhur kişiler, harpler ve olaylar tarihinden daha çok medeniyetlerin veya kültürlerin tahliliyle ortaya çıkış ve çöküş sebeplerinin tetkikiyle ilgilenmeye başlamıştır. İnsanlığın bugün ulaştığı bulunduğu yeni anlayışa göre, tarihin konusu, tasavvurlarıyla, düşünceleriyle, zihniyetleriyle, yaşayış biçimleriyle, diğer insanlarla ve tabiatla olan ilişkileriyle, kısacası etkilendiği ve etkilediği herşeyle insandır. Bu sebeple, L. Febvre, haklı olarak, “insandan olan, insana bağlı bulunan, insana hizmet eden, insanı anlatan, insanın mevcudiyetini, faaliyetini, zevklerini, varoluş biçimlerini ifade eden herşeyin” tarihin kaynağını teşkil ettiğini vurgulamaktadır.

Modern tarih bugün kültürler arasındaki benzerliklerden daha çok farklılıklar ve nüanslar üzerinde durmaktadır. Eskiden bu farklılıklar algılanamıyor veya bunları ifade edecek kelimeler bulunamıyordu. Bugün incelenen konunun asıl hususiyetlerini kavramak ve onları ifade edebilmek için yeni kavramlar yaratılmaktadır. Sosyal zümreler, hayat tarzları, zihniyetler, iktisadî vaziyet alışlar, sosyal hareketlilik, vs. gibi yeni kavramlar teşkili, meselelere bakış açısını zenginleştirmektedir. Gerçekten tarihî düşünce, tarihinin sahip olduğu kavram sayısının artmasıyla ve onun, vesikalarna sorabileceği soru listesinin genişlemesiyle zenginleşmektedir. Değişik medeniyetler çerçevesinde ortaya konan umumî kategorilere âit listeler birbirini tamamlamakta ve bu listelerin genişliği ölçüsünde, tarihçi inceleyeceği konu için en iyi anahtar bulma şansına sahip olmaktadır.

Tarih araştırmalarında, kültürlerle karşı duyulan bu ilgi ve metodolojik gelişme, toplumları veya onların temsil ettiği kültürleri ve bunların değişme ve tekâmüllerini kendi bütünlükleri içinde tam olarak anlama ihtiyacından doğmuştur. Nitekim, ilk ortaya çıkışlarından itibaren uzun bir müddet kendi dar sınırları içinde ihtisaslaşmak isteyen ve istiklâllerini ilan eden diğer sosyal ilimler de, insan veya topluma sadece bir cephesinden yaklaşmakla onu tam olarak anlamanın mümkün olmadığını görerek, kendi dar sınırlarını aşmışlar ve disiplinlerarası araştırmalara yönelmişlerdir. Disiplinlerin bu karşılıklı etkileşimleri sonucunda, *toplumları veya kültürleri zaman açısından izah etme sistemi olarak tarihin tek başına işgâl etmiş olduğu saha*, sınırları iyi belirlememiş olan diğer sosyal ilimlerin müdahalesine maruz kalmıştır. Bu durum, tarihin diğer sosyal ilimlere münasebetinin epistemolojik perspektif içinde tartışılmasına yol açmıştır. Bu tartışmalar sonucunda her araştırma dalı için şüphesiz yeni sınırlar çizilecektir, ancak bu disiplinlerin birbirinden kopması artık hiçbir zaman sözkonusu olma-

yacaktır. Disiplinlerarası bu işbirliği sayesinde ki, her sosyal ilim diğerlerinin ortaya koyduğu neticelerden yararlanma fırsatı bularak kendi aslı sahalalarında daha yaratıcı ve üretici olma imkanına kavuşmaktadırlar.

Sosyal ilimler arasında tarihin görevi, toplumlara nereden geldikleri ve nereye gitmekte oldukları şuurunu vermektir. Bu sebeple, tarih araştırmaları, kültür politikalarının oluşmasında ve toplum kalkınmasında son derece önemli bir role sahiptir.

Kalkınma, hem maddî kaynakların ve ilmî bilginin hem de teknik mânâda çevreye hâkim olmanın birikimi anlamına gelmektedir. Diğer bir ifâdeyle, kalkınma, kültürü meydana getiren muhtelif sektörlerin, tarihî-millî temellere dayalı olarak kendi mantık ve diyalektikleri içinde yaratıcı düşünceyle, dış kültürlerin cihanşümul değerlerini de temellük edip, kendi dinamiklerini harekete geçirerek şahsiyet kazanmaları ve âhenkli bir biçimde merhaleler katetmeleri ve böylece toplum fertlerinin huzura ve refaha kavuşmasıdır.

Tarih-öncesinden tarihî zamana geçiş, insanlığın kalkınma açısından en önemli dönüm noktalarından birini, belki de başlıcasını teşkil etmiştir. Bu iki zaman arasındaki sınır çizgisi, insanlar yalnızca bugünde yaşamayı bırakıp, sürekli olarak hem kendi geçmişleri hem de kendi gelecekleriyle ilgilenmeye başladıkları zaman geçilmiştir. Tarih, geleneğin nesilden nesile aktarılması içinde bir ilerlemedir. Gelenek ise, geçmişin alışkanlık ve derslerinin, kazanılmış becerilerin geleceğe taşınmasıdır. Geçmişte olup bitenler, gelecek nesillerin faydası için kaydedilmeye başlanır. Tarihin esaslı fonksiyonlarından biri, geçmişte sahip olunan kültür değerlerinin yeniden zaptı sayesinde zenginleştirilmesi ve yaratıcılık yolunda yönlendirilmesidir. Tarihî düşünce her zaman bir gayeye hizmet eder. Tarihçiler de diğer ilim adamları gibi, “geleceği iliklerinde taşırlar”; onlar “niçin?” sorusundan sonra “nereye?” sorusuna da cevap aramaktadırlar.

Bir yerlerden gelmiş olduğumuz inancı, bir yerlere gitmekte olduğumuz inancıyla sıkı sıkıya bağlıdır.

Tarih ilmi, toplumun kalkınma vetiresiyle sürekli olarak hareket eden ve ilerleyen bir ilimdir. Zirâ gelecekte kendisine doğru ilerlediğimiz hedef, ancak biz ona ilerledikçe biçim almaya başlayan ve biz ileri gittikçe alâkalı yorumumuzu aydınlatan bir nesnedir. Gerçekten bizim yön duygumuz ve geçmiş hakkındaki yorumumuz biz ilerledikçe devamlı olarak değişmeye ve gelişmeye uğrar. Çünkü her nesil, içinde yaşadığı devirde ulaşılmış

olduğu anlayış seviyesine göre geçmişini yeniden sorguya çeker ve tarihini yeniden yazar. Realite olan, yaşanan tarih hiçbir zaman değişmediği halde, her neslin o realite hakkındaki yorumu değişmektedir. Bu da tarih araştırmalarının toplumun kalkınma olgusuyla içiçe ilerlediğinin başka bir delilini teşkil etmektedir.

Bir taraftan, toplumun tekâmülünü tayin eden tarih, diğer taraftan, hisseden, düşünen, tesir eden insan şuuruna bol malzeme temin eder. Tarih, mütefekkirin genişletmeyi meselelerin karmaşıklığının ve iççeliğinin şuuruna varmayı öğretmekte, ona hayal edemeyeceği ve öngöremeyeceği çözümler sunmakta, veya bu çözüm yollarını tıkayabilecek engelleri gözler önüne sermektedir. Tarih sayesinde mütefekkir, yalnızlığın kaçınılmaz darlığından kurtulmakta ve daima zenginleşen bir diyalogla kendi toplumu ve daha geniş mânâda insanlıkla bütünleşmektedir.

Tarih geçmişin ortak kültür mirasını bugüne aktarmakla birlikte, insanı geçmişin yükünden ve ağırlığından da kurtarır. Zirâ kişi veya toplumun ne olduğunu, niçin ve nasıl böyle olduğunu izah eden bu mirasın şuuruna varıldığı andan itibaren, insan kendini o miras karşısında hür hissedebilmektedir; bir bakıma onu kabullenip reddetmekte serbesttir.

Tarih gerçekten değişimin, ilerlemenin ve kalkınmanın ilmidir. Tarihten alınacak ders, çoğu zaman sanıldığı gibi, dün olmuş olanın yarın tekrar olacağı şeklinde değildir. Tarih, dünün evvelki günden niçin ve nasıl farklılaştığını inceleyerek, yarının da hangi mânâda düne karşı çıkacağını sezme vasıtasını bulmakta; dolayısıyla kalkınmanın yönünü tayin ve dinamiklerini tesbit etmektedir.

Kültür, tarih ve kalkınma hususunda yapmaya çalıştığımız izahlar, bize, bu üç olgu arasında çok sıkı bir münasebetin var olduğunu açıkça göstermektedir. Bu münâsebet dolayısıyla UNESCO, kültür tanımını bu üç kavram üzerine oturtmuştur. UNESCO'ya göre, "kültür", bir insan topluluğunun kendi tarihî tekâmülü hususunda sahip olduğu şuur demektir. O suretle ki, bu insan topluluğu bu tekâmül şuuruna atfen varlığını devam ettirme azmini gösterir ve gelişmesini sağlar.

2. Durum Tesbiti:

Bir bütün olan, fakat dahil olduğu kültür havzalarına göre, İslâm-öncesi Orta Asya Türk Tarihi, İslâmî dönem Türk Tarihi ve Batı medeniyeti çerçevesinde Türk Tarihi olarak üç ana bölüme ayırabileceğimiz Türk

Tarihi, özellikle son iki dönemi itibarıyla ve tarih yukarıda belirtmeye çalıştığımız geniş mânâsı içinde düşünüldüğü zaman son derece zengin kaynaklara sahiptir.

Bu kaynakları, çok genel bir tasnifle, Türklerin tarih boyunca yayıldığı coğrafi sahalarda, toprak altında gömülü kalıntılar, yer üstünde dikili âbide ve eserler, bütün dünya ve özellikle Türkiye kütüphanelerinde ve arşivlerinde bulunan her tür kitap ve belgeler ve nihayet Türk milletinin yaşayarak günümüze intikâl ettirdiği örf, âdet ve gelenekler şeklinde sınıflandırabiliriz.

Son yüzyıl içinde, bu kaynaklardan bir kısmı kullanılarak, Türkiye’de olsun veya dış ülkelerde olsun, Türk tarihi sahasında yapılan araştırmalarda önemli gelişmeler kaydedilmiştir. Ancak, yukarıda çizdiğimiz perspektif içinde, Türk tarihine baktığımız zaman, bizi geçmişin yükünden kurtaran, bugünün problemlerinin çözümünde aydınlatıcı rol oynayan ve istikbâle yön çizen bir tarih bilgisine sahip olduğunu ve toplumun bütün kesimleri arasında ortak bir tarih şuuruna varıldığını ve bu bilgi ve şuuru insanlık tarihi içindeki yerine oturtarak Türk kültürünün ve toplumunun doğru bir biçimde tanıttığını iddia etmek her halde mümkün değildir. Çünkü, geniş mânâsı içinde Türk tarihinin gömülü, dikili, yazılı ve sözlü kaynaklarının tahlili, yorumu ve değerlendirmesi bir yana, henüz tesbit ve tasnif işlemleri bile tamamlanamamıştır. Özellikle Türk tarihçiliğindeki bu gecikme, Türkler hakkında dünya kamuoyunun yanlış bir imaja sahip olmasının temel sebeplerinden birisidir. Çünkü zaman, tarih yazanın lehine işlemektedir, yazdığı şey ister doğru ister yanlış olsun. Bu durumu çeşitli örneklerle anlatmaya çalışan. A. Toynbee eski Yunanistan hakkında şöyle diyor:

“Eski Yunanistan’da sadece Atina sitesi yoktu. Isparta, Boetya gibi başka meşhur siteler de mevcuttu. Fakat, Atinalılar, eski Yunanistan’ın tarihini yazmayı tekellerine almayı becermişlerdir. Bu bakımdan eski Yunanistan tarihini, Atinalıların gözü ile görmeye mecburuz. Ispartalılar ve Boetyalılar hakkında elde ettiğimiz tablo da, bu yüzden pek içaçıcı olmuyor. Çünkü bu tabloyu, düşmanları olan Atinalılar resmetmişlerdir.”

Bu örnekte olduğu gibi tek taraflı tablolarını bazı yanlarının yeni araştırmalarla düzeltilebileceğini belirten Toynbee şöyle devam ediyor: “Arkeologlar Ispartalıların bazı sanat eserlerini bulmuşlardır. Bu eserlerden anlaşıldığına göre, Ispartalılar, Atinalıların gösterdiği gibi cahil ve

vahşî bir millet olmak bir yana dursun, üstelik yüksek derecede bir sanat zevkine sahip bir topluluk olarak ortaya çıkmaktadırlar.”

Türklere tarihte vurulan “barbar” damgasından tutun da, bugün Türkiye’nin karşışarşıya bulunduğu “Ermeni” ve “bölücülük” meselelerinin altında, tarihimizin kamuoyuna kendimiz tarafından değil düşmanlarımız tarafından tanıtılması olgusu yatmıyor mu?

Kendi tarihî tekâmülümüzü henüz gerektiği ölçüde tahlil edemediğimiz gibi, Türk toplumu olarak, diğer milletlerin, özellikle gelişmiş ülkelerin tarihî ve kültürel tekâmüllerini de tam olarak bildiğimizi iddia etmek güçtür.

Bilindiđi gibi, Batı’da, Türkiye de dahil olmak üzere Dođu ülkelerini bütün cepheleriyle inceleyen ve Orientalizm denen bir araştırma sahası çok uzun zamandan beri faaliyet göstermektedir. Bu sadece bir örnektir. Gelişmiş ülkelerde dünyanın her bölgesini bütün yönleriyle inceleyen muhtelif kuruluşlar mevcuttur. Biz de ise, çok lüzumlu ve zarurî olmasına rağmen, kısıtlı ve münferit çalışmalar dışında, Batı’yı, komşularımızı veya dünyanın diğer bölgelerini inceleyen müesseseler yok denecek kadar azdır. Fen ve teknoloji sahasında olsun, tarih veya diğer sosyal bilimler sahasında olsun, gelişmiş ülkelerde her yıl ortaya konulan ilmî eserlerin tercüme yoluyla bile ülkemize aktarılması, gereği gibi yerine getirilememektedir.

3. Tedbirler:

Tarih araştırmaları sahasında alınması gereken tedbirleri, yapılması gereken çalışmalarını detaylı olarak burada anlatmak mümkün değildir. Ancak yakın geçmimizle ilgili olarak, sadece Osmanlı döneminden devraldığımız ve Türk tarihinin 600 yıllık bu kesitinde milletimizin duygu, düşünce ve davranış kalıplarını, bilgi, sanat ve beceri birikimlerini, tarih bilincini, sosyal yapısını, din, ahlâk, hukuk, dil, sanat, edebiyat ve ekonomik sistemleri ile hayat tarzlarını bize yansıtacak olan ve kütüphanelerimizde bekleyen binlerce kitabın ve arşivlerde mevcut yüzbinlerce vesikanın tenkitli tahlillerinin yapılması gerektiğini hatırlatmak, bugün Türk tarihçiliğinin yapmak zorunda olduğu işin büyüklüğü ve hacmi hakkında bir fikir verecektir sanıyoruz. Kaldı ki, yukarıda anlatmaya çalıştığımız metodolojik yaklaşım ve durum tesbiti kısımlarında, alınması gereken tedbirler ve yapılması gereken çalışmalar zımnen mevcuttur.